

(la ciència en la història)

GUY DE CHAULIAC (S. XIII-XIV): UN NOU CLÀSSIC DE LA CIÈNCIA CATALANA?

Joan Barcia i Goyanes, anatomista gallec trasplantat fa molts anys a València, ha proposat fa poc que l'obra cabdal de Guy de Chauliac va ser escrita originàriament en català. Francesc Bujosa, del departament d'Història de la Medicina de la Universitat de València, ens introdueix en la personalitat científica de Barcia i subratlla els seus darrers treballs.

Francesc Bujosa i Homar (Mallorca, 1947) és professor d'història de la medicina a la Universitat de València. La seva recerca s'ha centrat bàsicament en la història de les neurociències i en la ciència i la medicina del Renaixement. És autor de vuit llibres i de més de cinquanta articles de la seva especialitat.

Joan Barcia i Goyanes ja no va de verbes: té vuitanta anys i, encara, una llarga tasca senyada. L'antic rector de la Universitat de València i catedràtic d'anatomia de la seva Facultat de Medicina estudia, analitzant-la i sotmetent-la a un dur procés d'erudició i reflexió, la que ha estat, sens dubte, l'eina bàsica del seu ofici. Pels seus dits, llargs i prims, i per les seves mans, poc tremoloses, n'han passat molts, d'instruments. Però no és sobre el bisturí, ni l'escalpel, ni el microscopi, ni els microelectrodes, ni cap altre estri d'aquest tipus que Joan Barcia fa la seva recerca. Tots ells li han estat d'un gran ajut per poder examinar el cos humà. Barcia ho sap i els està profundament agraït, però també sap molt bé que, al cap i a la fi, no eren més que això: armes auxiliars per veure-hi millor. Hi ha hagut, tanmateix, una altra eina que no només ha ajudat la seva mirada, sinó que l'ha educada, regulada i condicionada de manera definitiva. Gràcies a ella va començar a destriar el que era un os, un múscul, un lligament o un nervi, i va poder saber com eren col·locats tots i cada un dels elements de l'anatomia humana. Amb ella, i solament amb ella, va poder contrastar la seva mirada amb la d'altres que, com ell, i des de fa molts de segles, estaven engrescats a saber i contar-nos com és la nostra carn. Sí, Joan Barcia, llest com és, fa molt de temps que sap que l'eina més fina, més clarificadora, més difícil, més amiga, més traïdora que l'anatomista té és el llenguatge: l'idioma anatómic. Es va prometre dedicar-li una ambiciosa investigació, que ara, lliure d'altres obligacions, va fent amb tota cura i devoció.

Per poder emprendre aquesta comesa, Barcia s'ha anat preparant tota la vida. A la seva primera formació d'anatomista hi ha hagut d'afegir, un darrere l'altre, el coneixement d'un llarg enfilall d'idiomes. Avui dia el gallec, el castellà, el català, el portuguès, l'italià,

l'anglès, el francès, l'alemany i el llatí són idiomes familiars per a ell, i, si no familiars, l'holandès, el suec, el polonès, l'àrab i l'hebreu li són ben amics. Però, a més dels idiomes, ha aconseguit una sòlida preparació en història de la medicina que no té res a veure amb els dilectants habituals dels nostres paratges. Per altra banda, i per acabar de fer els deu reals justos, la seva biografia com a científic l'ha relacionat de forma directa amb tots els intents que s'han fet, en l'àmbit internacional, per veure de normalitzar la terminologia anatómica. Ell mateix hi ha fet tres importants aportacions. La primera, en col·laboració amb Recio,¹ va ser l'adaptació al castellà de la *Nomina Anatómica de Jena (I.N.A.)*; després, i aquesta vegada en col·laboració amb Moncayo Marqués,² va publicar l'adaptació del més recent intent d'unificar la terminologia anatómica, la *Nomina Anatómica de París (P.N.A.)*; per últim, la col·laboració amb Rahhal³ li ha permès enllestir l'adaptació de la *Nomina Anatómica de París* a la llengua àrab, obra que, encara que sigui a la inversa, ens porta indubtablement el record i l'enyorança dels segles en què, en aquestes contrades, es donava un fenomen capital en la història de la ciència universal: el traspass, a idiomes romànics i al llatí, de la gran ciència que els àrabs havien dut a la península.

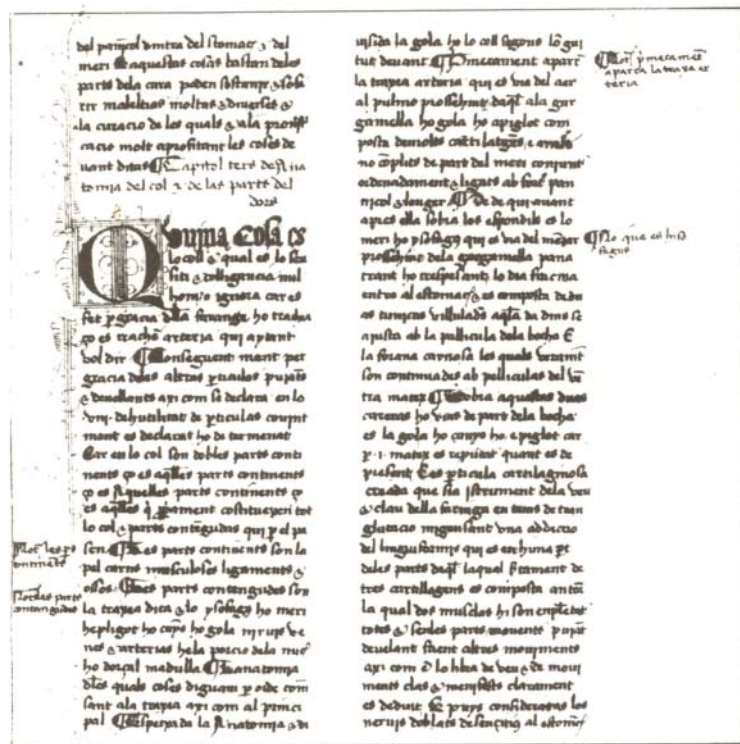
Es podrien contar, doncs, amb els dits de la mà, i encara en sobrarien, els científics de tot el món que hagin pogut acaramullar un bagatge com el que posseeix en aquests moments Barcia. No és estrany, així, que, amb aquests ganivets tan esmolats, l'anatomista pugui anar dissecant, com a punt de partida, tots els termes que es troben a la darrera edició de la *Nomina Anatómica de París*. Per poder fer-ho, Barcia maneja més de cinc-centes obres relacionades amb l'anatomia, començant pels clàssics grecs —Homer, Corpus Hippocraticum, Aristòtil, Areteu, Rufo, Galè, etc.—, continuant pels llatins —Plini, Cels, Celi Aurelià, entre d'altres—, els àrabs —entre ells, naturalment, Avicena i Albucassi—, els medievals, els renaixentistes i així successivament fins a arribar als nostres dies. Pot, d'aquesta manera, confeccionar un gran glossari anatómic en el qual, de cada terme, ens ofereix la identificació de l'accident anatómic a què fa referència, la seva etimologia, la sinonímia i la història. Podem saber d'aquesta manera quan va ser emprat per primera vegada i quins

canvis morfològics i semàntics va tenir al llarg del temps. L'ús que els anatomistes més importants han fet del terme en qüestió ve indicat, en el glossari, per un sistema de citacions ben clar i precís. Cada article acaba amb una traducció del terme als tretze idiomes de més tradició anatómica. L'obra duu per títol *Onomatologia Anatómica Nova. Historia del llenguatge anatómic*⁴ en homenatge a la clàssica *Onomatologia Anatómica*, de Joseph Hyrtl, un important precedent, encara que de més curta ambició. Fins ara n'han aparegut tres volums, que inclouen des d'*abdomen* fins a *fossa cranii posterior*.

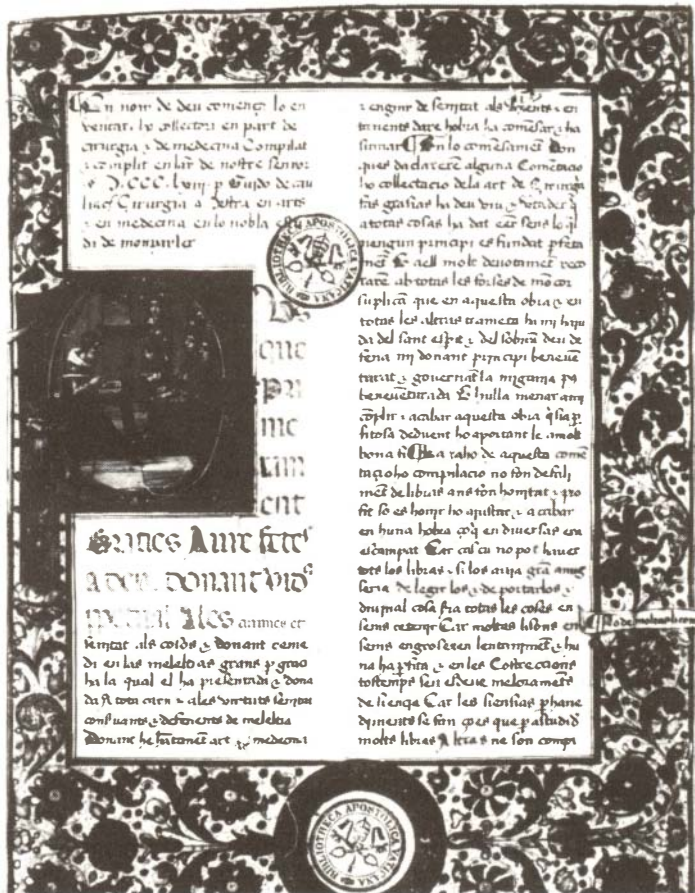
Tot el món sap —no cal recordar-ho— que han estat molt nombrosos els intents que s'han fet per veure de relacionar les capacitats intel·lectuals i les obres dels científics amb els seus trets físics. El segle passat van tenir molt d'èxit, en aquest aspecte, els sistemes de Gall i Lavater, i, en els temps i ambients més propers, de tots són conegudes les genials proves que amb aquesta finalitat ha fet el gran escriptor de Palafrugell. Cal dir, tanmateix, que, de totes aquestes temptatives, no n'hem pogut treure gaires conclusions. I és que, per ventura, aquestes dades fisionòmiques són massa essencialistes, profundes i estables. Tal vegada ens hauria donat més resultat parar esment en coses més superficials i fugisseres, però també més condicionades socialment, com és, i per posar un exemple, la vestimenta. Jo ho vaig començar a sospitar quan, fa ja un grapat d'anys, em va cridar l'atenció la manera de vestir de Barcia. En vaig adonar que aquest gallec trasplantat al País Valencià tenia el rober més condicionat pels seus records i enyorances del fred i la pluja de Galícia que pel clima valencià, de cada dia més semblant, ai!, al Marroc. Si algun adjectiu global haguéssim de posar a la seva manera de mudar-se, aquest hauria de ser, evidentment, el de l'austeritat. No només pels colors, normalment un gris o blau, una mica mesclats, car purs són massa atrevits, sinó sobretot perquè d'ençà que va començar a ser moda dur les comes dels calçons i les mànigues de les americanes dos dits més llargues del que és normal, Joan Barcia i el seu sastre no van voler prendre noves mides i la indumentària, per evitar estar massa a la moda, va començar a pareixer una mica escafida. Però tot això s'ha fet de cada pic més mal de veure, perquè, i encara que sembli mentida, a mesura que els hiverns s'han fet,

Pàgina inicial del manuscrit 4.804 de la Biblioteca Apostollica Vaticana que correspon a un exemplar, en català, de la *Chirurgia Magna* de Guy de Chauliac

Pàgina 31 del manuscrit 4.808 de la Biblioteca Apostollica Vaticana

per aquí, més curt i suau, l'abric s'ha anat convertint de cada pic més en l'amic inseparable de Barcia. En dur-lo sempre damunt aconsegueix dos objectius ben importants. El primer és poder vestir més d'acord amb les seves nostàlgies que no pas amb la inhumana objectivitat del termòmetre; el segon protegir el seu temps, car ningú no s'atreveix a robar molts de minuts a un home que ja duu l'abric posat.

Es comprendrà fàcilment la temptació que vaig tenir de relacionar la vestimenta clàssica, austera i pròpia d'un professor d'una gran universitat centreuropea amb l'*Onomatologia Anatòmica Nova*, que era l'obra mestra que hagués pogut fer un catedràtic alemany d'abans de la primera guerra. I, si pensàvem en l'abric, l'inseparable amic, ¿no era l'arma més adequada perquè aquest savi i erudit professor pogués entrar a les biblioteques —junt amb les esglésies, els llocs més freds del País Valencià— a fi de consultar-hi els llibres antics pels quals sent tanta devoció?

Però quan ja em pensava tenir el primer cas que sostindria seriosament la hipòtesi de la correlació vestimenta-obra científica, vet aquí que en un tres i no res tot se'n va anar en orris, perquè aviat vaig ensumar que dins la personalitat de Barcia, al costat de l'auster, distant, prudent, ortodox i a voltes una mica fred professor, hi convivia un atrevit intel·lectual, un xic iconoclasta i amic de l'heterodòxia i el suggeriment provocatiu. Em vaig adonar que a Barcia li agrada interrompre de vegades la seva tasca de savi erudit i convertir-se per uns moments en un autèntic *enfant terrible* de la història de l'anatomia, que no dubta fins i tot de pegar bones envestides al veneradíssim Vesali. Jo no puc abandonar la secreta esperança, en favor de la meua tesi, que en aquestes ocasions per escriure els seus papers Barcia es lleva la corbata obscura, s'embolica un fulard violeta i, al seu giradiscos, que té sempre al costat de la taula de treball, hi posa, amb una mitja rialla de com-

licitat, un disc del poeta d'ulls clars mort fa uns mesos a Seta.

La darrera entremaliadura que s'ha permès el catedràtic jubilat té un notable interès per a la història de la ciència catalana. I és que Barcia, en un article que publica "Medicina Española" s'ha despenjat amb el suggeriment que la famosa *Chirurgia Magna* de Guy de Chauliac, per ventura, va ser escrita originalment en català.

Convé dir, per poder valorar aquesta hipòtesi, que Guy de Chauliac va ser, a més de clergue, un dels metges-cirurgians més famosos de l'Edat Mitjana. Nasqué a Chauliac, l'Alvèrnia, a finals del segle XIII, va estudiar en els millors llocs d'aquell temps. A Montpeller va poder aprendre la ciència mèdica que els àrabs havien transportat al sud d'Europa, i, a Itàlia, de la mà de Bertuccio, va entrar en contacte amb el saber quirúrgic de l'escola salernitana i de la bolonyesa del segle XIII. La seva vida es va repartir entre Montpeller, d'on va ser professor, Lió, París i Avinyó, on, l'any 1363, poc abans de la seva mort, va escriure la *Chirurgia Magna* "per a solaç de la vellesa e a exercici de la pensa", com deia al pròleg. Aquesta *Chirurgia Magna* no va ser una obra que aportés en el seu temps gaires novetats. No era aquesta la intenció de Guy, sinó fer una compilació didàctica de les opinions més importants sobre els problemes que la cirurgia tenia plantejats. Guy va assolir plenament el seu objectiu i la *Chirurgia* es va convertir en l'obra segurament més consultada pels cirurgians dels segles XIV i XV. La impremta no va fer disminuir el seu èxit sinó al contrari, i així entre l'any 1478, data de la primera edició impresa, i el 1600, en van aparèixer més de seixanta edicions en una quinzena d'idiomes diferents.

No hi havia hagut fins ara cap investigador que dubtés que Guy havia escrit la seva obra en llatí i que, a partir d'aquest idioma, va ser després traduïda al francès, l'italià, el provençal, l'alemany, el castellà, etc. Només Huard

n'inclou, i de passada, la relació de còdexs medievals de la *Chirurgia*, un d'escrit en català. Barcia es va començar a interessar per l'obra de Guy per dues raons. La primera, perquè estava dins el seu programa general estudiar el primer llibre —el dedicat a l'anatomia— de la *Chirurgia Magna*. La segona, perquè forma part del tribunal d'una magnífica tesi de llicenciatura sobre Guy de Chauliac. L'autor, Alvar Martínez, hi estudiava la terminologia anatòmica de les primeres versions impreses catalana i castellana de l'obra de Guy. Alvar notava que hi havia alguns errors —l'aparició, per exemple, del terme epiglot on hauria d'anar epipló— que es repetien a les dues edicions, i això el feia pensar que les dues traduccions estaven molt relacionades i fins i tot en la probabilitat que l'obra castellana fos traducció directa de la catalana.

Barcia coneixia tot això i també les opinions d'alguns estudiosos francesos de Guy que havien donat notícia d'un manuscrit provençal d'aquesta obra que es conservava a la biblioteca vaticana. Però Joan Barcia, a poc a poc, va anar perdent la fe en aquests investigadors que demostraven a mans plenes un menyspreu i una ignorància monumentals respecte als idiomes del sud de França. Fidel als seus mals pensaments va demanar un microfilm d'aquest manuscrit provençal, catalogat amb el número 4804 de la Biblioteca Apostòlica Vaticana. Pagat a bon preu —al Vaticà tenen les tarifes més cares d'Europa—, el microfilm va arribar. Quan Joan Barcia el va situar damunt el Rolls Royce —així denomina ell el seu luxós lector de microfilms que s'ha comprat fa poc— no va poder estar-se de fer una rialla malèfica: aquell "roman ou patois languedocien" del qual parlaven els francesos no era més que un simple i pur català. Ben aviat el seu cap es va anar omplint de maliances i intuïcions que el van fer parar esment en el fet que l'edició catalana impresa no deia que l'inventari o col·lector de cirurgia fet per mestre Guido de Cauliac fos traduït, sinó simplement "corre-

git per lo molt Reverent et sapientíssim en arts e en medecina doctor maestre Bernat de Casaldovol”.

Procedents d'Erlangen, París i Washington aviat van arribar a mans de Joan Barcia microfílm de més còdexs llatins de l'obra de Guy. Els va examinar amb tota cura i mala intenció i ben prest es va adonar que el seu llatí estava farcit de catalanismes. Hi apareixien expressions com els *Cayssales*, en lloc del terme clàssic *dens serotinus*, o del mot de procedència àrab *nuaged*, que eren les dues maneres habituals de denominar els queixals; també *olla capitis* —olla del cap—, expressió mai emprada en llatí per denominar la cavitat craniana; *cecq* i *sach* per designar el budell cec en lloc dels termes *orbum* o *monoculum*, que eren els corrents per a aquesta part del cos; *barba* en lloc de *mentum* per designar el mentó; *os amplum* —os ample— denominació que mai no havia substituït la de *os sacrum* o *os latum* per designar el sacre; *articulatio*, mai emprada fins aleshores, en substitució d'*articulus* o *junctura*. I així fins a vint són els clars catalanismes que, segons senyala Barcia en el seu article, es poden trobar just en el llibre primer —el dedicat a l'anatomia— dels set que componen la *Chirurgia Magna*.

¿Es podrien afegir altres arguments als que ha aportat Barcia en favor de la possible redacció original catalana de l'obra de Guy? A mi em sembla que sí. Un d'ells és la notícia que el gran historiador de la medicina catalana Antoni Cardoner dona en el seu admirable llibre *Història de la Medicina a la Corona d'Aragó (1162-1479)*. Cardoner reproduïx una pàgina d'un manuscrit del segle XIV o XV en català de la *Cirurgia* de Guy⁶ que va ser trobat a les cobertes d'un registre notarial de Barcelona. Cardoner pensa que era traducció, però tampoc no es mostra molt segur perquè una vegada diu que la traducció que en van fer Casaldovol i Mas procedia del llatí i una altra vegada, del francès.

El segon argument seria que sempre que a l'edició catalana de la *Chirurgia Magna* apareix una citació en llatí, ràpidament i normalment s'entén que, emprant l'expressió “això vol dir”, Guy li dona pràcticament la seva traducció. ¿Seria tan necessària aquesta explicació si l'obra hagués estat pensada i escrita per als qui sabien llatí?

Joan Barcia i Goyanes

Es ben cert que tot això no és definitiu i que a la tesi que diu que Guy va escriure la seva obra en català se li pot oposar la que ho va fer en un llatí ple de catalanismes a causa que el català era, probablement, la llengua romanç més desenvolupada i més esmolada per als textos científics. Però també cal dir que no hi ha cap motiu seriós per rebutjar l'interessant suggeriment que ens ha proposat Barcia. N'hi haurà que davant aquesta hipòtesi d'un Guy de Chauliac de cultura catalana s'escandalitzaran i pensaran que és una visió provocada per un cert deliri xovinista o nacionalista. He de dir que aquesta darrera no és l'òptica de Barcia ni, és clar, del qui escriu aquestes paraules. Crec, al contrari, que la nostra obligació és conèixer la realitat actual i històrica tal com és, sense afegir-li res que no sigui seu, però tampoc sense llevar-l'hi. I la por de caure en excessos nacionalistes no ens ha d'impedir protegir-nos de dos nacionalismes —el castellà i el francès— que tenim justament aquí al costat. Aquests sí que no han mirat massa prim a l'hora de fer extrapolacions dels seus desitjos patrioters. No cal posar exemples del primer: són ben coneguts de tots. Sí que convé, en canvi, recordar a qualsevol centralista francès que es pugui veure temptat a fer befa de la possibilitat que Guy

escriués en català, que els arguments de Barcia tenen deu vegades més pes que els que, amb la pretensió de fer-los passar per francesos, els van conduir a batiar com Arnaud de Villeneuve, Armengaud de Blaise i —aferra't fort!— Jean de Roquetaillade els nostres Arnau de Vilanova, Ermengol de Blasi i Joan de Peretallada.

Els qui llegeixin l'article original de Barcia —jo ho recomanaria a tothom— podran veure que està dedicat a la memòria del seu amic Manuel Sanchis Guarner, aquell altre savi professor que també duia la curolla de les paraules i que tantes hores va dedicar a estudiar la llengua dels valencians; la mateixa que la del manuscrit 4.804 de la Biblioteca Apostòlica Vaticana. Naturalment.

(Francesc Bujosa)

Materials de lectura

1. J.J. Barcia Goyanes i C. Recio: *La Nòmina Anatómica de Jena (I.N.A.) y su concordancia con la nomenclatura anatómica usada en España*. València, García Muñoz, 1948.
2. J.J. Barcia Goyanes i J. Moncayo Marqués: *La Nòmina Anatómica de París (P.N.A.) y su concordancia con la Nòmina de Jena (I.N.A.) y las denominaciones anatómicas usuales en español*. València, García Muñoz, 1960.
3. J.J. Barcia Goyanes i M.S. Rahhal: *Adaptación de la N.A. a la lengua árabe* (en premsa).
4. J.J. Barcia Goyanes: *Onomatologia Anatómica Nova. Historia del lenguaje anatómico*. València, Universitat de València, 1978 (publicats fins ara vol. 1-3, Abdomen-Fossa cranii posterior).
5. J.J. Barcia Goyanes: *¿En qué lengua fue escrita la Chirurgia Magna? “Medicina Española”*, 81, 1-10 (1982).
6. A. Cardoner: *Història de la Medicina a la Corona d'Aragó (1162-1479)*. Barcelona, Ed. Scientia, 1973, pàg. 36.

(document)

PER UNA NOVA UNIVERSITAT

per Josep Ferrater Móra

Josep Ferrater Móra ha inaugurat aquest any la Universitat Menéndez Pelayo de Sitges. La tria de la personalitat de Ferrater Móra per a aquesta ocasió és prou significativa de les intencions d'aquesta universitat d'estiu de lligar-se a l'avantguarda de la cultura catalana. Ferrater Móra ha triat de manera igualment significativa una qüestió prou important: la crisi de la universitat. El filòsof